

ניצולים כעולים: המקרה של עצורי קפריסין

מבוא

מאמר זה עוסק בקבוצת ניצולי שואה הידועים בשם "עצורי קפריסין", שיצאו לארץ-ישראל בגל העלייה הבלתי-חוקית (העפלה), והחל מאוגוסט 1946 נעצרו בידי הבריטים והוחזקו בקפריסין, בטרם הורשו בסופו של דבר להגיע לארץ-ישראל.¹ בבחינת קליטתם בחברה הישראלית החדשה והשתלבותם בה, אתמקד בשלוש סוגיות עיקריות: כיצד השפיע נסיון חייהם של ניצולי השואה בתקופת מלחמת העולם השנייה על יכולתם לשוב לחיים רגילים, מה הייתה ההשפעה של השהיה במחנות המעצר בקפריסין על תת-קבוצה זו, וכיצד ניתן להעריך את יכולתם להיקלט בחברה שהייתה מרוכזת במשימות של בניין אומה והאידיאולוגיה השלטת בה העדיפה את צורכי הציבור על פני צרכי היחיד. כל הסוגיות הללו נדונו בזמנן על-ידי הניצולים עצמם ועל-ידי אנשים שפעלו עימם ובקרבם, בהם אנשי הגוינט, גופי סיוע של האו"ם, ושליחי היישוב היהודי בארץ-ישראל.

לפני שנפנה לעצורי קפריסין, יש להתייחס בקצרה לנושא ההגירה הנרחבת של ניצולי השואה ושל אחרים לישראל. עם הקמת המדינה במאי 1948 ביטלה הממשלה הזמנית את כל ההגבלות על העלייה לארץ. שלוש השנים הבאות ידועות בקפרות כ"שנות העלייה הגדולה". היישוב, שמנה כ-670,000 נפש ערב העצמאות, קלט עד סוף 1952 717,923 עולים, 373,852 מתוכם ניצולי שואה. מספר העולים לאלף נפש שהתגוררו בישראל עמד על 236 בשנת 1948, ו-266 בשנת 1949 – שיעור עצום בהשוואה למדינות קולטות הגירה אחרות. לדוגמה, בשנת 1913 היו הנתונים בארה"ב 12.1 לאלף נפש, 38.4 לאלף בקנדה, 38.3 לאלף בארגנטינה, ו-7.7 לאלף בברזיל.²

הגל הראשון של העלייה ההמונית לישראל היה של ניצולי שואה, והוא החל ב-1946 ונמשך עד מאי 1948, כתנועה שהקיפה למעלה מ-100,000 איש שהחליטו למרוד ולצאת כנגד המדיניות הבריטית. המונח "ניצולי שואה" מתייחס לכל אותם יהודים שהיו באירופה הכבושה ואשר סבלו ישירות מן הנאציזם, ובכלל זה אלה שהתגוררו בארצות שהיו בעלות-ברית של הנאצים או שיתפו עמם פעולה (כגון

רומניה, בולגריה, הונגריה, סלובקיה וקרואטיה) ואלה שהצליחו לברוח לברית-המועצות במהלך המלחמה ועברו רפטריאציה לפולין בשנים 1945-1946. הגדרה זו שיקפה את ההבנה הציונית של "מיהו ניצול", והיא שימשה גם את הניצולים עצמם בכתביהם, בהצהרותיהם הפומביות, ובתכתובת הפרטית שלהם.³ קשה מאוד להעריך את מספרם הכולל של הניצולים. בסוף המלחמה הוערך מספרם בגרמניה בין 50,000 ל-80,000 איש, אך רבים מהם מתו בחדשים הראשונים שלאחר השחרור. עם זאת היו גם ניצולים רבים במזרח אירופה ובבלקנים: כ-400,000 יהודים ברומניה, 143,000 בהונגריה, 40,000 בבולגריה, ואחרי הרפטריאציה מברית-המועצות, כ-130,000 בפולין. תנועת היהודים ממדינה למדינה והתרכזותם בגרמניה, אוסטריה ואיטליה בשנים 1946-47 הביאה את מספר היהודים במחנות העקורים (DP) באירופה לכ-200,000 בינואר 1948.

לא כל היהודים היו מעוניינים לצאת את אירופה ולהגר לישראל ואולם, מתוך 779,000 עולים לישראל בשנים 1946-53, 48.6% היו ניצולי שואה. ואולם בשיעור זה חלו תנודות מתמידות. בין 1946 ל-1948 הגיעו לארץ 162,914 עולים, שמתוכם 85-95% היו ניצולי שואה. ב-1949 ירד שיעורם ל-67% (כ-95,000 נפש מתוך כ-142,000 בסך-הכל) ובהמשך הוסיף שיעור זה לרדת.⁴

עלייה חופשית ובלתי-מוגבלת היתה עקרון יסוד של הציונות, שהשתלב היטב עם רצונה של המדינה החדשה להגדיל את אוכלוסייתה היהודית. בשלביה הראשונים היתה העלייה חיונית גם לעצם הישרדותה של המדינה. בין נובמבר 1947 לינואר 1949, בזמן שישראל לחמה את מלחמת העצמאות, הגיעו לארץ כ-125,000 ניצולים ורבים מהם נטלו חלק פעיל בקרבות.⁵ אך למרות שהממשלה העדיפה עולים בגיל גיוס בעלי כושר גופני טוב, לא נערך תהליך בחירה קפדני של העולים, שכן קשה היה להפריד אבות וילדים או בני זוג. בדרך כלל שיקפו העולים את החברה של היהודים והמבנה הדמוגרפי בארצות אירופה השונות. רבים הגיעו ממחנות העקורים בגרמניה, איטליה ואוסטריה. מלחמת העצמאות עצמה ותוצאותיה השפיעו רבות על קליטתם של עולים אלה. לדוגמה, לאחר המלחמה הייתה הממשלה להוטה לאכלס שטחים שנכבשו או ערים וכפרים מהם גורשו ערבים או ברחו. ללא העולים לא הייתה תוכנית ההתיישבות המסיבית יכולה להתגשם.

עצורי קפריסין

חת-קבוצה משמעותית של עולים מקרב הניצולים היו 51,530 איש שהוגלו לקפריסין. החל ב-13 באוגוסט 1946 הכתיבה המדיניות הבריטית הגליית עולים בלתי-חוקיים שהגיעו לארץ-ישראל למעצר בקפריסין. מנובמבר 1946 ועד מאי

1948 הותרה לעצורים כניסה לארץ-ישראל בקצב של 750 איש בחודש, מחצית מן המכסה הכללית שעמדה על 1,500 איש בחודש. בשנים 1947-48 ניתנו מכסות מיוחדות לנשים הרות, אמהות מיניקות וקשישים. עצורי קפריסין – שמנו כ-26,000 נפש – היוו 67% מכלל העולים שהגיעו לארץ-ישראל בין נובמבר 1946 לאמצע מאי 1948, וכמעט 40% (כ-13,000 נפש) מכלל העולים שהגיעו בין מאי לספטמבר 1948, חודשי השיא של מלחמת העצמאות. קבוצות העצורים האחרונות, שמנו כ-11,000 איש, הגיעו בין ינואר לפברואר 1949.⁶ בקרב עצורי קפריסין יוצגו כמעט כל הקבוצות ניצולי השואה. רובם (60%) שהו במחנות העקורים, בעוד אחרים הגיעו מן הבלקנים וממדינות אחרות במזרח אירופה. יוצאת דופן בקרב המעפילים הייתה קבוצה קטנה של יהודים ממרוקו.⁷

עצורי קפריסין היו חרורי שאיפה להגיע לארץ-ישראל, והם הפכו לסמל לנחישות הניצולים לבנות לעצמם חיים חדשים במולדת היהודית. במארס 1947, סיפר מר מוריס לאוב, בא כוח הג'וינט בקפריסין בכינוס מדריכים בנהריה על הלוח הרוח בקרב עצורי קפריסין. בצד הקשיים הרבים של החיים במחנות המעצר המוקפים בגרדי תיל, שהזכירו לעולים את המחנות הנאציים ניכרה בקרבם רוח חיובית ואופטימית. הם שרים שם, הוא מספר, "לא אכפת לי לשבת בקפריסין, קפריסין היא ערב ארץ-ישראל." למה, המשיך מר לאוב ושאל, "מדברים על פליטים באירופה ועל מעפילים בקפריסין? ההבדל הוא חשוב: פליט באירופה אולי יהיה בארץ-ישראל, מעפיל בקפריסין בוודאי יהיה בארץ-ישראל. [...] זה מחייב את כולנו פה להתחשב בקפריסין כאילו קפריסין היא באמת היום כבר ארץ-ישראל"⁸ ככאלה זכו עצורי קפריסין לכבוד מיוחד מצד בני היישוב, שחלקו את כאבם כאשר הוגלו בידי הבריטים.

המפגש בין המציאות החברתית, הכלכלית והפוליטית ביישוב ובמדינת ישראל, ה"וותיקים" (ששליש מתוכם הגיעו רק פחות מעשור לפני הקמת המדינה) לבין עצורי קפריסין יכול לשמש מקרה מבחן ליחסו של היישוב לעלייתם של ניצולי השואה. ניתוח המפגש תורם להבנת הגורמים שעיצבו את מאמץ קליטת העלייה הנרחב של ישראל. לכן, תרף הקושי המתודולוגי שבגיבוש דו"ח דמוגרפי מלא ומפורט של עצורי קפריסין בתהליך הקליטה, ראוי ציבור זה לתשומת לב מיוחדת כקטגוריה נפרדת של ניצולי שואה.⁹

התזה העיקרית של מאמר זה היא כי עצורי קפריסין ייצגו את ניצולי השואה. הם השתלבו בחברה הישראלית במהירות רבה והזדהו עם חזונה ובעיותיה. תוויותיהם ונסיון חייהם בימי המלחמה ואחריה לא היוו מכשול לקליטתם. במובן מסוים ניתן לומר שהיו מרכיבים, כגון המבנה התעסוקתי שלהם, שהושפע מניסיונם במלחמה, גילם הצעיר והיות רבים מהם רווקים. שאף סייעו לתהליך הקליטה. הם רצו מאד לשוב לחיים רגילים, לעבוד, ללמוד, ליהנות מזמן פנוי ולהקים משפחה. אף על-פי

כן היו צעדי הקליטה הראשונים קשים ומלאים תסכולים ואכזבות, ועלו חרדות רבות ששורשיהן בחוויות העבר של הניצולים.

עולים ניצולי שואה ועצורי קפריסין: דיוקן דמוגרפי

את העולים ניצולי השואה ניתן לחלק לשתי קבוצות בעלות מאפיינים דמוגרפיים שונים במקצת: (א) עולים שהגיעו בין 1946 ל-14 במאי 1948, ו-(ב) עולים שהגיעו בין ה-15 במאי 1984 לשנת 1953.

טבלה 1 (א): התפלגות גילים בעולים מקבוצה א'

גיל	אחוז
4-0	4.7
19-5	30.5
40-20	45.4
60-40	7.4
60+	6.3
לא ידוע	5.7

מקור: נספח סיקרון, עמוד 11, טבלה 17א.

טבלה 1 (ב): התפלגות גילים בעולים מקבוצה ב'

גיל	אחוז
4-0	10.4
19-5	15.8
40-20	38.0
60-40	23.2
60+	12.6

מקור: סיקרון 1957, עמוד 46, טבלה 7.

המאפיינים הדמוגרפיים של העצורים באוקטובר 1947 היו כדלהלן:

גיל	מספר	אחוז
4-0	619	3.5
12-5	414	2.3
18-13	2,961	16.8
35-19	11,334	64.3
50-36	1,759	10.0
51+	538	3.1

מקור: שערי 1981, עמוד 300.

דיוקנם הדמוגרפי של עצורי קפריסין דמה יותר לזה של בני קבוצה א', שכן 80% מתוכם היו בני הגילים 13-35. מספר הקשישים והצעירים ביותר היה קטן יחסית, אף שראוי לציין כי 2,200 תינוקות נולדו על אדמת האי. מבין 8,000 בני הנוער בני הגילים 12-18, 6,000 איבדו את שני הוריהם.

אף שבשתי הקבוצות היו הרוב בגיל העבודה, קבוצה ב' כללה יותר זקנים וילדים קטנים מאוד, מצב שנבע מנוכחותן של משפחות רבות יותר ממזרח אירופה וארצות הבלקן, שהגיעו רק לאחר הקמת המדינה, כאשר המסע לישראל שוב לא היה מסוכן או בלתי-חוקי. כמו כן, כפי שעולה מטבלה 2, יתכן שנשים היסטו יותר לצאת למסע בתקופה שקדמה למאי 1948.¹⁰

אף שלא נערכו כל רישומים ביחס לרמת ההשכלה של עצורי קפריסין, רמת ההשכלה של ניצולי השואה בכלל הייתה נמוכה מרמת השכלה של התושבים הוותיקים בארץ-ישראל, אך גבוהה מזו של העולים מארצות האיטלאם (ראו טבלה 3).¹¹ קבוצת קפריסין הייתה כנראה בעלת השכלה נמוכה יותר מאשר כלל הניצולים. ואולם עדויות השליחים מקפריסין הדגישו את צימאונם של העצורים להשכלה. לדוגמה, ביולי 1947 הקימו מורים מארץ-ישראל את סמינר רותברג לחינוך מבוגרים בקפריסין (שהעצורים כינו אותו "האוניברסיטה הפתוחה"), ובמהלך השנה וחצי שבה פעל העמיד הסמינר 1,800 בוגרים.¹²

אין פרטים על המבנה התעסוקתי של קבוצת עצורי קפריסין. ואולם יש בידינו מידע על עולי 1947, שמתוכם 67.7% (13,352 מתוך 19,702 עולים בסך-הכל שנרשמו על-ידי הסוכנות היהודית) היו עצורים בקפריסין.¹³ רק 35% (3,401 איש בגיל העבודה) נרשמו כבעלי מקצוע. בהשוואה, מבין 6,350 העולים האחרים באותה שנה – כולם ניצולי שואה – 59% מקרב בני גיל העבודה נרשמו כבעלי מקצוע. רבים מעצורי קפריסין היו צעירים מכדי שיהיה להם מקצוע, ומאחר שלא יכלו ללמוד בשנות המלחמה, ניסו לרכוש מיומנויות לעבודת כפיים. חלק מן הבוגרים הצעירים, רכשו מקצועות במחנות הכפייה של הנאצים או בכרית-המועצות. אצל מרביתם נקשרה המיומנות בעבודה עם זכרונות כואבים שגרמו להם להסתייג מעיסוקם. המבנה המקצועי של ניצולי השואה ככלל מראה ש-47% מתוכם עסקו במלאכות ותעשייה, 12% במקצועות טכניים וצווארון לבן (הודאה, רפואה והנדסה), 12.5% במסחר ומכירות, 10.4% בעבודות פקידות ומנהלה, 5.6% בכניה, 5% בתעבורה ו-1.7% בחקלאות (לשאר לא היה מקצוע). אחוז העוסקים בחקלאות ובמקצועות הצווארון הלבן היה נמוך בהרבה מזה שבקהילת היישוב הוותיק. מבנה תעסוקתי זה איפשר למרבית הניצולים למצוא את דרכם במשק הישראלי החדש, שנגזק לכוח אדם בענפי הייצור, אף שרבים נאלצו להחליף את מקצועותיהם או ללמוד בקודסי

הכשרה מיוחדים שסיפקה המדינה, כגון במקצועות הבנייה.¹⁴
טבלה 2. התפלגות מגדרית

נשים		גברים	
45.0%	1946-1948	55.0%	1946-1948
50.7%	1948-1935	49.3%	1948-1953
33.0%	קפריסין	66.0%	קפריסין

מקורות: שורה 1, נספח סיקרון, טבלה 13א'; שורה 2, נספח סיקרון, טבלה 23 א'; שורה 3, בוגנר, עמוד 221.

טבלה 3: מאפייני השכלה של ניצולי שואה מעל גיל 14

רמת השכלה (באחוזים)	לא למדו	למדו	סיימו	בוגרי	השכלה גבוהה
	בבית-ספר	בבית-ספר יסודי	בית-ספר יסודי	תיכון	יותר
גברים	2.6	33.1	41.2	18.3	4.8
נשים	6.3	31.9	40.6	19.2	2.0

מקורות: נספח סיקרון 13A, 23A.

המידע רלעיל משקף את השפעת המלחמה על הניצולים בכלל. מבחינה דמוגרפית, האובדן הגדול ביותר היה של ילדים מכל הגילים ושל קשישים. מספרם הגדול של התינוקות והילדים הקטנים ביותר (גילאי 0-4) שיקף את תינוקותם של הניצולים ואת רצונם להביא צאצאים לעולם (במחנות העקורים בגרמניה היה שיעור הלידות 41 לאלף נפש, לעומת 20 לאלף בישראל כיום). מספרם הגדול של היתומים בקפריסין ומספרם הגדול יחסית של ילדים בני 5-18 בקרב עולים מקבוצה א' ביטא את הקדימות שהעניקו קובעי המדיניות להבאת ילדים במסגרת "עליית הנוער", שנוסדה ב-1934 כדי להביא נוער מגרמניה לארץ-ישראל. אתרי המלחמה הפכה "עליית הנוער" לארגון ההצלה החשוב ביותר של יתומים וילדים. בשנים 1946-1948 היוו ילדי "עליית הנוער" ועצורי קפריסין (בהם ילדים של עליית הנוער) הרבה יותר ממחצית מספרם הכולל של העולים.¹⁵

הוותיקים והחדשים: ציפיות הדדיות

בינואר 1947, חצי שנה לאחר שהחלו הגירושים לקפריסין, נמסר רו"ח על מצב העצורים לזוער הפועל של ההסתדרות, שבאותן שנים שמשה כאחד הגופים המרכזיים כעלייה ובקליטה. בדו"ח, שהעביר אהרן זאב, מורה מתל-אביב שנשלח לקפריסין ושהה שם שלושה חודשים, הוא הדגיש עד כמה שגויות התפיסות, שרווחו ביישוב על עצורי קפריסין. בדימויים המקובלים, שגם הוא היה שותף להם בעבר,

העריכו שעצורי קפריסין אינם רוצים לעבוד בעבודה פיסית, שהם אנוכיים, בעלי מנטליות של הישרדות בכל מחיר, וכדומה.¹⁶ ואולם, הרגיש זאב, כל זאת אינו נכון. הבעיה נעוצה בכך שקשה לאנשים שלא חוו את נסיון חייהם של הניצולים בתקופת המלחמה לעמוד על מצבם הנפשי ועל מצב רוחם ועמדותיהם כלפי החיים ומשמעותם. לעצורי קפריסין, לדוגמה יש דימוי עצמי נמוך והוא נובע במידה רבה מקבלה של אמירות שליליות עליהם ועל ניצולים אחרים בעיתונות העברית ובעיתונות בכלל. ראוי וחשוב לשנות דימוי זה. הם מגלים סולידאריות רבה בינם לבין עצמם על-אף מחחים רבים הקיימים בקרבם וכמעט שאין במחנות בקפריסין כל גילויים של פשיעה, כגון גנבות או מעשי הונאה בחלוקת המזון, הזכות לעלייה וכד', וזאת על-אף התנאים הקשים והמצוקה ממנה הם סובלים. קשה עד מאד מדגיש זאב, לרדת לסוף דעתם בנושאים שונים ובעיקר קשה ללא שיעור להבין את שעבדו בתקופת המלחמה. בחיי היומיום במחנה הם עסוקים בדברים השגרתיים של הכנת האוכל וחלוקתו, של שיחות ופעילויות חברתיות אחרות, הם יוצדים מוצדים שלהם הם נזקקים ואולם, "כשאתה יושב אתם יותר, מתגלית בפניך זוועה כזו, שמוח אנושי אינו מסוגל להשיגה. אנו מדברים במילים שאינן מתאימות בכלל למצב שם, לחייהם, משום שאלה הם מושגים שנוצרו לפני המלחמה. הזוועות שאנשים אלה עבדו ועדיין חיים אותן – שום ביטוי שלנו אינו הולמן. מי שלא ישב אתם אינו יכול לקבל מושג ממש שנעשה להם."¹⁷

במאמץ להבין את רגשותיהם של העצורים בקפריסין יותר לעומק ניתן להגדיר את המציין והמאחד את אלפי היהודים במחנות המעצר האלה, כשקיקה של ממש להגיע לארץ-ישראל. כאשר השתדל זאב לתאר בפני חבריו בהסתדרות את הדצון העז הזה הוא השתמש בביטוי צמאון ואמר:

אולם גם צמאון זה סוגים שונים לו. בחיים שלי זוכר אני שני סוגים של צמאון: ביום תמסין בדגניה, בעת קציר, נשארנו בשדה בלי מים והצמאון היה גדול מאד. אך פעם ידעתי צמאון עוד גדול יותר: הייתי נדון למוות ובעת ההליכה לביצוע פסק הדין תקפני צמאון איום, לא משום שחסרו לי מים: היה זה תכסיס של הקדוש-ברוך-הוא להשפית את סבלו של האדם בשעה כזו ולהעסיקו רק בצמאון... צמאונם של אלפי היהודים היושבים בקפריסין הוא לרוב מן הסוג השני. אין הוא בא מתוך ההכרה המוחלטת שיש בלבנו, כי בלי מולדת איננו אנשים שלמים, איננו עם שלם, שעד שלא יושלם דבר זה הננו בעלי-מום. הכרה כזו אינה נחלת רבים, ברוב – צמאונם בא להשכיח את כל הסבל שעברו, שעוברים ושעוד צפוי להם. וזה דבר מסוכן מאד, כי ברגע שיגיעו ארצה עלולים להיפתח מחדש כל הפצעים ולהתחדש כל היסורים. ואם לא ידע איש נכון או ציבור נכון לחבוש פצעים

אלה – יהיה אסונם של האנשים האלה גדול מאד.¹⁸

בדברים אלה חיבר זאב בין הבנה מעמיקה של מצבם הנפשי של עצורי קפריסין והמסקנות ביחס לדרכי קליטתם בארץ לאחר עלייתם. צריך להיות פתוחים למאווייהם של העצורים בקפריסין בעת בואם לארץ ולא ליעד אותם למשימות מסוימות מבלי להתחשב ברצונותיהם ובכוחות שיעמדו להם להתמודד עם המשימות הללו. לא צריך לצפות שיהפכו לחלוצים שיקדישו את חייהם ליצירת דרכי חיים חדשות. כל שהיישוב נדרש לעשות היה להקשיב לתקוותיהם ושאיפותיהם של העולים, ולהבין כי יציבות, בית, משפחה ועבודה טובה היו דרישותיהם העיקריות. גם בעבר, הדגיש זאב, לא הצטרפו רוב העולים לתנועה הקיבוצית או לחיים במושבים חקלאיים. הם התיישבו בערים ושם מצאו את פרנסתם ובנו את ביתם. אין לצפות שאוכלוסייה זו תהיה שונה. כדי לא לנחול אכזבה, מוטב להיות מציאותיים ביחס לציפיות ולאפשרויות. בלשון השגורה בפינו היום, ניתן לומר שהוא קרא לכבד את שונותם של העולים מקפריסין להתיר להם להיות אחרים, ולא להפעיל עליהם לחצים מסוגים שונים כדי להפכם לדומים לדמות "היהודי החדש" על-פי האידיאולוגיה הציונית והחלוצית.¹⁹

דברים דומים השמיע גיורא יוספטל, האחראי למרור הקליטה בסוכנות היהודית, שהיה הגוף המבצע בקליטה ואנשיו הם שקבעו את הקשרים הראשונים עם העולים. גם הוא תבע מן היישוב הוותיק לגלות הבנה כלפי מצבם המיוחד של הניצולים. הניצולים בכללם ועצורי קפריסין במיוחד נזקקו לקהילה תומכת אף כי הם אינדיבידואליסטים, חרדים לפרטיותם ומייחסים חשיבות רבה לחירותם האישית. הם עייפו מלחיות במשטר קפדני, כפי שהיה במשך שנים במחנות, אך לא ידעו איך להיות לבד ולנצל את זמנם באורח יצירתי. גם הוא חרד לאשר יקרה כאשר העולים לא יוכלו לענות על ציפיותיהם של אנשי התנועה הקיבוצית ותנועת העבודה בדרך כלל. יוספטל וזאב כאחד חששו לדימוי העצמי הנמוך של העצורים בקפריסין, דימוי שלדעתם ניזון בעיקר ממה שכתבה עליהם העיתונות העברית. הם כאילו הפנימו את הטענה שאין הם אנשי עבודה, שאין הם יכולים להגיע להישגים בעבודה ושהם חסרים את הלהט לשנות את עצמיותם. ואולם הם ואחרים כמותם היקשו אם ראוי להציב בפניהם אתגר כזה של שינוי עצמיותם. במקום זאת ראוי לשפר את הדימוי העצמי של העולים, שכן הם יוכלו להשתלב כהלכה בחיים בארץ בדרכם שלהם. עם זאת הוא לא התעלם גם מתכונות שליליות שהניצולים רכשו בשנות חייהם הקשות במלחמה ובמחנות ואשר עלולות היו להקשות על תהליכי קליטתם:

"יש דבר אחד יסודי שזה אצל כל אנשי המחנות. יש להם ניירוזה לכיוון מיוחד וזה מתבטא בשתי מילים מגיע לי. מגיע לי. מה שהוא חושב שהארץ צריכה לתת לו, שכל היהדות צריכה לתת לו. ואלה דברים גדולים, חיי

חופש, עצמאות. ודברים קטנים, עוד חולצה, קצת כסף, שעשועים, רברים למלא בהם את היום, את הערב, והדברים האלה שהוא חושב זה מגיע, כזאת והוא דורש את זה בתוקף והוא משוכנע שהצדק אתו²⁰”

בין שצדק יוספטל ובין שטעה, אין ספק שעמדת מרבית הוותיקים כלפי הניצולים היתה הפוכה לגמרי. העובדה שדיונים רבים הוקדשו להגדרת מצבם של העולים ואחריותה של החברה היישובית כלפיהם, כמו גם חובותיהם כלפי החברה הישראלית, מורים שנוצר קושי אימננטי לגשר בין שאיפותיהם של הוותיקים לבין התביעות להיות פתוחים וותרניים יותר כלפי העולים הניצולים. הרצון להגדיל את העתודות בהתיישבות, לרתום את העולים החדשים לחיזוק קבוצה זו או אחרת במערכת הפוליטית היתה בעלת משקל רב, דווקא נוכח השמדתם של רוב חברי תנועות הנוער הציוניות על-ידי הנאצים ונוכח הרצח של הציבור היהודי במזרח אירופה, ששימש כמאגר האנושי העיקרי לציונות וליישוב ולתנועת העבודה בכללותה. על-פי השקפתם של רבים ביישוב, היה על הניצולים להצטרף למשימה של “בניית האומה” ולאחר הקמת המדינה למאמץ לקיומה וכיסוסה. אמנם על היישוב והציונות הוטלה האחריות לשיקומם של הניצולים, והם התימרו להציע להם בית ומקום בטוח אך לא פחות מכך חבו הניצולים ליישוב ולמדינה. הקשיים שנתקלו בהם עם בואם ארצה, והמבוכה שאפיינה רבים נראו לחלק מן הוותיקים רק צעדים ראשונים והכרחיים בתהליך הקליטה. עמדתם הבסיסית של ותיקים רבים היתה, שהם יורעים מה טוב לעולים החדשים, ומן הראוי שהעולים יאזינו וינהגו בהתאם, ואשר לזכרונות העבר הקשים, רק פרספקטיבת העתיד בארץ-ישראל תביא להם ארוכה.²¹

במסגרת הביטויים הללו היתה גם עמדה שנשמעה מתנשאת יותר ושהציבה נוכח סבלם של העולים את מצוקתם של הוותיקים בעת עלייתם לארץ. זו לא העריכה נכונה את הזהות האמיתית של העולים ואת נמישותם לחזור לחיים תקינים ולבטא באמצעותם משהו עמוק שההישרדות חייבה אותם. אנשים אלה בקרב החברה הוותיקה סברו, שעליהם מוטלת המשימה להפוך את העולים לחלוצים אמיתיים: ובמידה שהם ישתלבו בהצלחה בחברה, תהיה זו הוכחה להצלחתם של העולים אך לא פחות לכך שהוותיקים השכילו לעשות עבודה טובה. ביטויים לגישות השונות מצויים במאמרים בעיתוני הפועלים ובנאומים באסיפות הקיבוצים, שביטאו מחד דעה שלילית על הניצולים, בעיקר יוצאי מחנות המוות, והרגישו מאידך ער כמה חשובה ההיכרות הקרובה עימם, ההאזנה לדבריהם, והאמפטיה למצוקותיהם. כל אלו בצר ההצהרה הזחוחה כי “מאבק אדם זה היינו צריכים לבנות מחדש ציבור יהודי. זה היה תפקיד מורכב, כרוך בקשיים רבים ובמשברים רבים.”²² מחקריהן של חנה יבלונקה ועירית קינן על קליטת ניצולי השואה ועמדות השליחים מן היישוב

כלפי הניצולים תומכים במסקנות אלו.²³

פער גדול נוסף בין הוותיקים לבין הניצולים בא לידי ביטוי בהבדל בין זכרונותיהם האישיים והקיבוציים. במאמץ לקרב את העולים אל "החוויה הציונית" הרבו הוותיקים לספר על חלוציותם בשנים הראשונות בארץ-ישראל, ואולם רבים מן הניצולים לא רצו להקשיב משום שראו בסיפורים אלה מעין הטפות מוסר על חייהם בגולה ונרתעו מדברים אלה ולעיתים היו מי שחשדו בכנותו של המספר בדכקתו בעקרונות שעליהם הצהיר באמצעות סיפור תיור. עובדה מכריעה שהעיבה על יכולת ההקשבה ההדדית של הוותיקים והניצולים קשורה בניגוד שבין גורלותיהם בתקופת המלחמה. בעוד שהוותיקים שכנו לבטת בארץ-ישראל, עברו הניצולים את מוראות השואה ונשאו משא של זכרונות כואבים מתקופה זו. זכרונות אלה כפי שביטא זאב בדברים שצוטטו לעיל, כמעט לא ניתן היה לתלוק. והוותיקים, מצדם, אפשר שלא היו מסוגלים להקשיב, אפשר שלא היו מעוניינים לשמוע, ואפשר שהאמינו שרצוי לדחוק את הזכרונות כדי לפנות מקום לבניית תיים תדשים.²⁴ בסכמו את הבעיה הדגיש יוספטל כי על הוותיקים להביע אמון ברצונם של הניצולים להשתקם ולשוב לתיים רגילים, ולוותר על כל ניסיון לגיוסם האידיאולוגי.²⁵ רגישות רבה יותר הופגנה גם כלפי בני הנוער של "עליית הנוער" והיתומים הצעירים מקרב הילדים, שבין אוקטובר 1946 ועד להקמת המדינה למעלה ממחציתם היו מקרב העצורים בקפריסין. מוריהם ומדריכיהם הביעו אהדה ותמלה, אף שגם הם הרבו לנקוט עמדה שיפוטית ועמדו על זכותם כמחנכים לעצב את אישיותם דמותם של תניכיהם.²⁶

השלבים הראשונים בתהליך הקליטה

בקפריסין תיו העצורים בתחושה חזקה של בזבוז זמן יקר: לאחר שזכו לשרוד את השואה להיחלץ ממחנות העקורים והגיעו לשערי ארץ-ישראל, נתפסו ונכלאו שוב. תסכול דומה היה מנת תלקם של אלה שהגיעו לקפריסין מארצות הבלקן, ואשר לא תוו קודם את התיים במחנות העקורים. משהגיעו סוף-סוף לארץ-ישראל, ברור שהיו להוטים ביותר להתחיל ב"חיים האמיתיים". ואולם ברוב המקרים חלו עיכובים נוספים. עולי קפריסין שהגיעו לארץ-ישראל לפני מאי 1948, בילו בדרך-כלל מספר שבועות במחנות מעצר כגון עתלית עד להסדרת מעמדם האזרחי וקבלת תעודותיהם מידי הבריטים. פרט לעצם האכזבה מן המעבר למתנה תדש, הם תשו שמצבם מעורפל ומבלבל. על-אף הציפיות הרבות לרגע ההגעה ארצה, לא היו לרבים תוכניות מעשיות, והם ציפו שרשויות היישוב, ידידים ו/או קרובים ינתו אותם. רבים מן העולים תשו שהם עצמם אינם מוכנים עדיין לקבל התלטות סופיות לאן ללכת ומה לעשות. חסרה להם אינפורמציה מפורטת על המצב בשוק העבודה על

אפשרויות הדיוור וכד'.

העולים שהגיעו לאחר הקמת המדינה נקלעו למצב דומה. עם הגיעם הועברו לבתי עולים או מחנות מעבר קטנים, בפרדס חנה או בחדרה, שם שהו שבועות ספורים. במקומות ארעיים אלה סנפק המזון חינם ממטבח מרכזי. ואולם ברגע שמצאו עבודה, היה עליהם לעזוב את המחנה או את בית העולים ולהתחיל בחיים עצמאיים. רבים גויסו לצה"ל זמן קצר לאחר עלייתם ולעיתים נותרו בני משפחה, כגון אישה וילדים, ללא בן הזוג זמן קצר לאחר העלייה ובטרם נעשו צערי ההסתגלות הראשונים באותה תקופה, היתה זו בעייתם של כל העולים מקרב שארית הפליטה ואולם בין מאי לספטמבר 1948, עת החלה העלייה הנרחבת מאירופה, היה חלקם של עצורי קפריסין בקרב העולים גדול ביותר.²⁷

כתשעים אחוזים מעצורי קפריסין שהגיעו לארץ עד להקמת המדינה, השתייכו לתנועה פוליטית הקשורה בקיבוצים, אך גם ביניהם חשו רבים בקושי לקבל את ההחלטה המצופה להצטרף לתנועה הקיבוצית. במבט מקרוב, החיים הספרטניים שבהתיישבות הקולקטיבית שוב לא הצטיירו כרומנטיים כל-כך. חברים וקרובי משפחה שכבר שהו בארץ לא תמיד עודדו אותם ללכת לקיבוץ, והכללים הנוקשים של חיי הקולקטיב הזכירו במידת מה את חיי המחנות. עולים רבים גם היססו לצאת למקומות רחוקים כמו הגליל או עמק יזרעאל. הם העדיפו את הרעיון של עיר גדולה, שבה יוכלו לחוש חופשיים ולא לבלוט בייחודיותם מבלי שיעמדו במבחן הקולקטיב ובלחצים החברתיים שהוא הפעיל. הם רצו סוף-סוף להיות אדונים לגורלם ולחתור להשגת מטרותיהם האישיות. לפיכך, אף שלא היה קל לפרוץ את המסגרת המאורגנת שתמכה בהם אחרי המלחמה ובמתנות, החליטו רבים מן העולים ללכת בדרכם העצמאית. עוד בראשית 1947, תבע זאב מחבריו

"הבינו זאת ואל תתאכזבו אם אנשים אלה לא ילכו לקיבוצים, ואל תקבלו את המספרים: כך וכך אנשים לקיבוץ זה וכך וכך לקיבוץ אחר. אין אלה מספרים בעלי תוכן אלה הם רק שמות ריקים."²⁸

ואמנם דומה שהדברים היו נהירים לרבים מבין העוסקים בקליטתם של העולים. ואף על-פי פן קשה היה להתמודד עם העובדה, שרק שליש מן העולים הצטרפו להסתדרות העובדים. וששיעור כה קטן מקרב העולים יעבוד בחקלאות, אם בקיבוצים ואם ביישובים חקלאיים לא קולקטיביים.²⁹ עדה פישמן שעמדה בראש מערך העלייה והקליטה בהסתדרות העובדים משקפת גישה דו-ערכית אל העולים. לכאורה היא הציגה אמפתיה רבה להערפות חיי העיר על פני ההתיישבות העובדת אצל העולים.

"אני רואה חובה ללמד קצת סניגוריה על עולים אלה. יש הרבה מה לומר ביחס אליהם, אך לא הייתי רוצה שנטיל בהם מום דוקא בגלל אי-רצונם

ללכת לתנועה קיבוצית. לאחר שנים של חיים במחנות, עם תוספת זו של קפריסין, שלדעתי הורסת הרבה ממה שנצטבר במשך שנים אלה מבחינה חיובית – כל דבר בעל אופי קולקטיבי מעורר אצלם התנגדות מרובה. ובמצב הנוכחי שלהם אני רואה את זה כרבר מובן. לאחר שאנשים יחיו שנתיים-שלוש בעיר ובמושבה, אם נרע לטפל בהם כראוי, לא מן הנמנע שרזרבה כזאת עוד תתלכד. כרגע עד כמה שהדבר לא יהיה מעציב, אנו חייבים לדעת, שלרזרבה מתוך המחנות אין לנו תקווה רבה.³⁰ ועם כל זאת, עדה פישמן הקוראת להיות פתוחים יותר אל העולים מעידה עליה ועל חבריה באביב 1947:

"האמת היא, שאף כי כולנו מבינים את הדבר, כשאנו נתקלים כל פעם מחדש בסירוב עקשני זה מצד העולים, [ללכת להתיישבות העוברת ר.ע.] משהו מתקומם בנו, וחסרה לנו ההכשרה הנפשית לטפל בהם. גם עלינו כנראה לעבור בענין זה בית-ספר, לרעת למפרע כי ברור זה נפל בחלקנו לקבל עולים כאלה ועם אלה יחזר לבנות את ארץ-ישראל. אחרים אינם."³¹ יש ברורים אלה הבנה וטרוניה, וכפי שהיא מעירה על עצמה ועל חבריה, קשה מאד לכולם להסתגל למציאות החדשה בעם היהודי ולעבודה שהאחריות הכוללת על העלייה כולה מוטלת עתה על היישוב בין שהדבר תאם את דרכי ההגשמה שהציב לעצמו ובין שלא.

ואומנם ננקטו אמצעים שונים להקלת הקליטה וההשתלבות – הן מתוך שאיפה כנה לסייע לניצולים והן מתוך הרצון להוכיח כי היישוב מסוגל לספק קורת גג ומחיה לעולים. העולים קיבלו את המצרכים הבסיסיים ממחלקת הקליטה של הסוכנות היהודית, ובכלל זה מטה, מזון, שמיכות וסדינים. חשוב יותר היה הסיוע במציאת ריזור בבתי עולים, שם חלקו ארבעה בורדים חדר אחר, ומשפחה בת שלוש נפשות קיבלה חדר משלה. הסוכנות היהודית גם שכרה לעולים חדרים בבתי פרטיים ושילמה את שכר הדירה לששת החורשים הראשונים.³² ביטוח בריאות הובטח על-ידי מערכת הבריאות של ההסתדרות או בתי-החולים של הרסה בירושלים ובתל-אביב (בתמיכת ארגון הנשים הציוניות מארה"ב, שנוסד בשנת 1912). מערכות אלו החלו לפעול רק בסוף שנת 1946, ונעשו מאורגנות יותר במהלך 1947, כאשר עניין הקליטה זכה ליתר תשומת-לב מתוך הציפייה לגל עליה גדול של ניצולי שואה.³³

הציפייה היתה שהעולים ימצאו עבודה במהלך תקופתם הראשונית בארץ. באותם ימים הנחתה את לשכות העבודה של ההסתדרות העובדים גישה שוויונית בחלוקת ימי עבודה: עולים וותיקים מובטלים, בעיקר חיילים משוחררי הצבא הבריטי, קיבלו הקצבה של מספר ימי עבודה קבוע בחודש. הקרימות הגבוהה ביותר של הסוכנות

היהודית היתה קידום הבניה ובעיקר החקלאות. לפיכך חתרו מחלקת העליה ומדור הקליטה של הסוכנות לכוון את העולים לאזורים ולתחומי עיסוק מסוימים באמצעות חלוקת הדיור ופיזור העולים מחוץ לערים המרכזיות.³⁴ בה בעת היה על פקידי הסוכנות להביא בחשבון את אילוצי שוק העבודה, שהציע יותר משרות בערים הגדולות ובמושבות המבוססות הקרובות לערים הגדולות ובהן פתח תקוה, חדרה וכד'.

שרר גם מחסור חמור בדיור, אף שהאיסור שהוטל על בניה פרטית בימי מלחמת העולם השניה בוטל בחלקו כבר בשנת 1947.³⁵ הסוכנות היהודית יכלה ליזום בניה רק במקומות שבהם היו בבעלות הקרן הקיימת לישראל קרקעות לא חקלאיות, ואלה היו בדרך-כלל רחוקות מאוד ממרכזי הערים וממרכזי התעסוקה הקיימים. אחרי ספטמבר 1948, כשמספר העולים הגיע ליותר מ-10,000 בחודש (ועלה לשיא של 35,000 בחודש), החריפה הבעיה עוד יותר, והעולים שוכנו בערים ובכפרים ערביים שנגטשו לאחרונה, ללא קהילה קיימת בעלת אוכלוסייה ותיקה בקרבתם ואולם אז כבר נמצאו מרבית עצורי קפריסין בארץ-ישראל.

היו הבדלים ניכרים באופי הקליטה של העולים בערים ובעיירות, ובמקומות קטנים יותר כמו המושבות – יישובים כפריים עם תערוכת של חקלאות פרטית ומשק תעשייתי בהיקף קטן. מבחינה כלכלית וחברתית גם יחד היו החיים בעיר קלים יותר, בעיקר עד סוף 1948. המושבות הציעו בעיקר עבודה חקלאית עונתית, שהיתה חרשה למרבית העולים וקשה מאוד פיסית לכולם, פרט לחזקים ביותר, בעיקר בעונת החום הממושכת, שדווקא במהלכה היה צורך לבצע את עיקר העבודה. זאת ועוד, רוב העולים שאפו לרכוש מקצוע, הם העריכו את העבודה במלאכה בתעשייה, ובמידה פחותה גם בבניין, כמציעים ביטחון כלכלי מסוים, אך לא ראו בחקלאות משלח יד מתאים. רבים מעולי קפריסין היו מוכנים להכשיר עצמם בקורסים מיוחדים שהוצעו להם כדי למצוא תעסוקה מתאימה.³⁶

במושבות התרכזו העולים בשיכונים מיוחדים להם והיו מבודדים מן האיכרים ומשפחותיהם. המגע היחיד שקיימו אתם היה באמצעות העבודה. עם הגידול במספר העולים עלתה גם סוגיית קליטתם החברתית והתרבותית, והציבה בעיה לאוכלוסייה הוותיקה של המושבות, שהגיבה במידה מסוימת של רתיעה ומורת-רוח. טובים בהרבה היו היחסים בין העולים לבין חברי ארגוני מתנדבים כגון ארגון אמהות עובדות וויצ"ו – שארגנו שירותי מעונות וטיפול בילדים, הרצאות, שיעורי עברית, ומגעים בין עולים לוותיקים – וגופים שהיו קשורים במועדונים וחוגים שהוקמו בידי מחלקת התרבות של ההסתדרות, ומאוחר יותר, בידי משרד החינוך והתרבות.³⁷ מאחר שמרבית עצורי קפריסין לא היו בעלי מקצוע, נחסך מהם הקושי שבהסבה מקצועית, בניגוד לרבים מניצולי השואה שהגיעו מאוחר יותר ממזרח אירופה, או

העולים מארצות האיסלאם.³⁸ כקבוצה היו עצורי קפריסין נכונים יותר להתחיל בעבודה תקלאית או בעבודת כפיים אחרת. חלקם פנו לקורסי הכשרה מיוחדים שהציעה ההסתדרות, ומספר צעירות הוכשרו כאחיות ומטפלות בילדים בקורסים מיוחדים שהתקיימו בבתי החולים. במסגרות לימודים אלו קיבלו העולים דיור וכלכלה, וסיכוייהם למצוא עבודה היו טובים, שכן הצורך בעובדי סעד ודיוחה מקצועיים הלך וגדל עם העלייה הגדולה.³⁹ מיעוט מעולי קפריסין, שהיו בעלי מקצועות צווארון לבן (כגון הוראה, סיעור או מקצועות פארא-רפואיים אחרים) או בעלי השכלה תיכונית שידעו עברית, מצאו עבודה בבתי ספר, בהפעלת מחנות העולים, בשירותים הרפואיים ובתחומים נוספים שונים הקשורים בקליטת העלייה.⁴⁰ מהגרי קפריסין שהגיעו לפני מאי 1948 נהנו מיתרון, שכן הספיקו להסתדר כאשר החלו גלי העלייה ההמונית בספטמבר של אותה שנה.

דו"חות התעסוקה מסוף 1948 מלמדים כי הביקוש לעבודה היה גבוה ביותר. בגלל המלחמה גבר הצורך במוצרים ובשירותים תעשייתיים וחקלאיים. שוק העבודה הציע מגוון רחב של עבודות לפועלים מיומנים ובלתי-מיומנים והעולים היו מוכנים לקבל כמעט כל עבודה – לשמחתו הרבה של אחד מתברי הוועד הפועל של ההסתדרות, שציין כי "העלייה הזו טובה מבחינת העבודה: כל חששותינו לא היו מבוססים... האנשים רוצים לעבוד."⁴¹ ואולם במרוצת החודשים הבאים חלו תנודות רבות בשוק העבודה, ובמאוס 1949 התעורר החשש בדבר האפשרות של אבטלה נרחבת עם סיום עונת ההדרים. מספר העולים בחודשים הראשונים של 1949 הגיע לממוצע של 25,000 איש בחודש, ו-25,000 העולים ששהו במחנות המעבר במאוס אותה שנה אפילו לא נכללו בסטטיסטיקה של דורשי העבודה.⁴²

הקלה רבה הושגה בבעיית הדיור במהלך הקיץ והסתיו של 1948, כשהתפנו מקומות רבים בערים ובכפרים הערביים הנטושים. עד 13 במאוס 1949 היו בשליטת המדינה כ-55,000 חדרים בערים ובעיירות. אף שמספר גדול של חדרים חייב שיפוצים בגלל נזקי הקרבות, הפכו החדרים הללו למקור הדיור העיקרי לעולי 1948-9. עד סוף אפריל 1949 שוכנו 89,781 עולים בערים ובכפרים נטושים 52,000 מתוכם בחיפה וכיפן.⁴³ אבל עד אביב 1949 מוצה גם מקור דיור זה. עד מאי 1949 התגוררו יותר מ-60,000 עולים במחנות מעבר, ורבים נותרו בהם תקופה ממושכת ביותר.⁴⁴

דו"ח ממאי 1949 על רמלה ולוד מספק תמונה מפורטת יותר של תהליך הקליטה בשתי ערים אלה. ברמלה התפנו 2,874 חדרים ו-405 בתי-עסק לאחר גירוש הערבים, ואילו בלוד היו 2,894 חדרים ו-447 בתי-עסק. שתי הערים אוכלסו מחדש מתחילת

1949, במבנה הדמוגרפי המתואר להלן (טבלה 5):

טבלה 5: מבנה דמוגרפי של עולים ברמלה ולוד

מספר נפשות לפי קבוצה, מגדר וגיל

רמלה	לוד	
2,450	2,446	משפחות
7,586	7,898	בני-אדם
2,705	-	נשים
2,516	-	גברים
2,365 (ער גיל 17)	2,267 (ער גיל 12)	ילדים
ארצות מוצא עיקריות לפי משפחה		
רמלה	לוד	
909	817	פולין
677	504	בולגריה
342	238	רומניה
125	168	טורקיה
6	164	מרוקו
140	57	אלג'יריה
19	123	יוגוסלביה

מקור: טבלה 5, הארכיון הציוני המרכזי, 43/1008, דו"ח על קליטת עולים בלוד, 9 בינואר 1949 – 15 במאי 1949; דו"ח על הקליטה ברמלה עד 29 במאי 1949.

בלוד היו 78% מן המשפחות ניצולי שואה. ברמלה עמד מספרם של 87%. מספר העולים מארצות האיסלאם, בעיקר טורקיה וצפון-אפריקה, נע בין 12 ל-22 אחוזים. התפלגות העיסוקים זמינה לרמלה בלבד. 19% מבני 17-50 היו בעלי מקצוע. שתי הקבוצות הגדולות ביותר מנו 121 סנדלרים ו-120 חייטים. 223 בני-אדם נוספים (כמעט 25% מכלל בעלי המקצוע) ייצגו מגוון של מקצועות צווארון לבן: מורים, רבנים, רופאים, עורכי-דין ואחרים.

ברמלה היתה מעט מאוד תעשייה, גם משום שאספקת התשמל היתה מוגבלת. 11 בתי החרושת (אין מידע על מספר המועסקים בכל אחד מהם) כללו מפעל לנעליים, שלוש מטוויות, ושתי נגריות. כמו כן היו 20 עסקים קטנים יותר. בקרב ראשי המשפחות, 312 (16%) קיבלו סיוע ממשלתי בצורת אספקת מצרכי מכולת ומצרכים בסיסיים נוספים. רבים מתוך מספר זה היו נכים שלא היו מסוגלים לעבודה פיסית. שמונים ותשעה ראשי משפחות (4% מכלל העולים) עבדו במפעלים ובתעשיות הזעירות, 60 נוספים (2.5%) עבדו בפקידות, ו-60 נוספים היו מאורגנים בקואופרטיבים תקלאיים שקמו בעיר. ארבעים-ותשע אלמנות, שהיו ראשי

משפחותיהן (2% מסך העולים) הועסקו בעבודות שירות שונות. מתוך 1,434 (58.5%) ראשי המשפחות שנרשמו בלשכת התעסוקה כמבקשי עבודה, רק ל-547 (22%) נמצאה עבודה זמנית בלבד. כ-887 ראשי משפחות (36%) היו מובטלים לחלוטין.

המצב בלוד לא היה טוב יותר. הדו"ח העוסק בעיר זו הדגיש את המחסור בעובדים מקצועיים בתחום הבניה והחקלאות, שניתן להתגבר עליו רק אם חלק מן העולים יעברו הסבה מקצועית. רק מחצית מתוך 1,350 הרשומים בלשכת העבודה קיבלו עבודה, ורק מחצית מתוך מקבלי העבודה זכו בעבודה קבועה.

כאף אחת משתי הערים לא היו מים זורמים וחשמל בבתים. שתי הערים קיבלו סיוע מסוכנויות וגופים מתנדבים שונים. נפתחו בתי-ספר, ההסתדרות סיפקה שירותי בריאות, באמצעות קופת החולים, והופעלו מועדונים חברתיים. אף על-פי כן היו העולים מבודדים ומיעטו במגע עם היישוב הוותיק.

אין בידינו מידע כמה מעצורי קפריסין התיישבו בשתי ערים אלו. עם זאת, משום שרוב העולים מקבוצת קפריסין עלו עד סתיו 1948, מצאו רבים את מקומם כבר בינואר 1949, בתקופה שעולים נשלחו להתיישב ברמלה ובלוד. כזכור היו לעולי קפריסין שהגיעו עד ספטמבר 1948, זכויות ריור מיוחדות ולכן חלקים ניכרים מביניהם התיישבו בחיפה וביפו. המצב שם היה טוב בהרבה, משום שהיה בהם סיכוי גבוה בהרכה למצוא עבודה ומשום שהקרכה לקהילה הוותיקה סיפקה יותר הזדמנויות להשתלבות.

העולים והקיבוצים

הקיבוצים טיפחו תקוות רבות, שניצולי השואה בכללם ובעיקר עצודי קפריסין, יצטרפו בהמוניהם לתנועה הקיבוצית. אוכלוסיית הקיבוצים גדלה מאוד עד סוף מלחמת העולם השנייה ועיקר גידולה נבע מהצטרפותם של עולים שהגיעו בתקופה זו. הגירול הדרמטי ביותר, 259%, נרשם בתקופה שבין ספטמבר 1944 לספטמבר 1945 (מ-13,606 ל-35,260), שבסופה היוו הקיבוצים כששה אחוזים מכלל אוכלוסיית היישוב (עליה מחמישה אחוזים בתחילת מלחמת העולם השנייה).⁴⁵ עד ספטמבר 1947 עלה המספר ל-45,041, או שכעה אחוזים מכלל האוכלוסייה. ואולם ב-1950 בשיאה של העלייה הגדולה, ירד שיעור זה ל-5.5% (57,810 נפשות חיו בקיבוצים, מתוך אוכלוסייה כוללת של 1,202,993). לאכזבתם של חברי הקיבוצים ומנהיגיהם לא בחרו העולים החדשים להצטרף לחיי הקיבוץ.⁴⁶ מגמה זו באה כבר לידי ביטוי בעליית שארית הפליטה טרם הקמת המדינה. מתוך 1500 העולים שקיבלו בכל תודש ושיונות עלייה חוקיים, (ומאו סתיו 1946, היתה מחציתם מקפריסין), רק

מיעוט בחר להצטרף לקיבוצים. אם במאוס 1947 לדוגמא פנו לקיבוצים 9% מן העולים, הרי שבאפריל אותה שנה פנו לקיבוצים רק 5.5%, ובמאי – 6% והמספרים הלכו וירדו עוד במהלך 1948. אמנם שיעור ההצטרפות של גולי קפריסין היה גבוה יותר משאר עולי שארית הפליטה, אך האכזבה בתנועה הקיבוצית היתה רבה.⁴⁷

נוכח העובדה שבין חברי הקיבוצים היה מספר רב של מנהיגי תנועת ההעפלה, מפקדי עליה בלתי-חוקית וראשי משלחות למחנות העקורים באזרופה, ורבים אחרים היו מעורבים בפעילות כוחות ההגנה המחתרתיים בארץ-ישראל (ובעיקר ביחידת הפלמ"ח המובחרת) עורר מיעוט המצטרפים תחושות קשות כמיוחד ובחלקן באו לידי ביטוי דווקא כלפי המצטרפים. שררה הסכמה כי מגוון גורמים הביאו את העולים להתנגד לדרך החיים הקיבוצית: חלקם חסרו את המחויבות האידאולוגית או ההכרה בחשיבות החקלאות לקיומה המעשי של חברה יהודית. אלה שעזבו את בריית-המועצות דחו את חיי השיתוף שדמו בעיניהם לקולחוז הסובייטי, ועולים מארצות הבלקן, שרחשו איבה כללית למדיניות המפלגות הקומוניסטיות בארצותיהם, ראו דמיון רב מדי בין הקומוניזם לבין הקיבוץ.⁴⁸

חרף גורמים אלה לא היו מנהיגי הקיבוצים וההסתדרות מוכנים לוותר על העולים. הועלו כמה רעיונות להגברת הגיוס לשורות הקיבוץ. חלקם התרכזו בשיפור העבודה החינוכית בגולה לפני הגעת העולים לארץ-ישראל. לכך נודעה חשיבות מיוחדת לפעילות התנועתית בקפריסין, שם הסתמן מספר ה"מצטרפים" האפשריים הגבוה ביותר (כפי שצויין, כ-90% מכלל העצורים השתייכו לתנועת נוער או למפלגה פוליטית הקשורה בקיבוצים). הוצע גם שהשליחים יקצו קבוצות עולים מסוימות לקיבוצים מסוימים. גם בכך נראתה קפריסין כמקום טוב להתחיל בו.⁴⁹ יוחסה חשיבות גם למגעים ישירים עם עולים המגיעים למחנות המעבר בארץ-ישראל. חברי הקיבוצים, שידעו על פגישותיהם של העולים עם קרובים ומכרים בני עירם שלא השתייכו לתנועה הקיבוצית, ואשר עוררו את העולים להתיישב בערים, תכננו לשלוח שליחים מיוחדים שיחפשו אחר אלה שהיו קשורים לתנועה הקיבוצית בעבר. הם גם ביקשו לפנות במיוחד למשפחות ולזוגות צעירים שיבנו את ביתם בקיבוץ וכך יקלו על קליטתם ויבחרו באורח חיים נאות להם ולחברה בכללותה. מאז סתיו 1948, כאשר מצוקות העולים המצטופפים במחנות המעבר גדלה ובתי העולים לא יכלו לקלוט עוד משפחות, ציפו בקיבוצים שמצב זה יעודד הצטרפות לקיבוצים, שכן אז תצטייר התנועה הקיבוצית כאטרקטיבית יותר.⁵⁰

הקיבוצים יזמו גם שינויים בתכנית הקליטה שהם הציעו לעולים – 52 ימי עבודה כתשלום, תכנית מסודרת ללימוד עברית, ימי נסיעה מיוחדים לטייל בארץ ולהכירה וזמן לפגוש קרובים ובני עיר. פעילויות חברתיות ותרבותיות שונות גובשו עבור העולים – לדוגמה, אמהות צעירות קיבלו הדרכה בטיפול בילדים, הרצאות על

מערכת החינוך הקיבוצית והאידיאולוגיה שהיא משקפת ועוד. חברי הקיבוצים התבקשו לפתוח את בתיהם ולארח את העולים החדשים וליצור לכבודם אווירה נעימה וחברית. אבל היו חברים ותיקים שהתקשו לקבל על עצמם את הדדישות החדשות. כפי שהודה אחר הפעילים באסיפה כללית: "אנחנו אוהבים את העליה אבל לא את העולים."⁵¹

עם פרוץ מלחמת העצמאות נטלו הקיבוצים חלק פעיל בקרבות. מספר הנפגעים היה גבוה, והדבר הטיל עומס כבד על הנותרים. עם הגברת הגיוס, הפכו העולים למרכיב חיוני בכוח העבודה הקיבוצי. בנסיבות אלה לא ניתן להמשיך בהסדרים המיוחדים שהובטחו להם. רבים מן העולים, שלא היו מסוגלים לקרוא עיתון או לעקוב אחר דיווחי החדשות ברדיו, חשו מנוכרים ומבודדים בקיבוץ. אצל אחרים גברו המסירות והמעורבות, שכן הם חשו את חיוניותם לעמידתו של הקיבוץ נוכח קשיי המלחמה והמצור. דברים אלה כולטים במיוחד ביחס לילדי עליית הנוער, בימי המצוקה האלה הם חשו באחריות המוטלת עליהם בענפים השונים וראו שחברי הקיבוצים סמכו עליהם. במספר קיבוצים בהם פונו נשים וילדים הרחק מקרבת המלחמה, והם נותרו עם החברים ששמרו על המשק וסייעו בידיהם. עם הקלת המצב הכללי לאחר יולי 1948, היו העולים שותפים לחוויה החיובית של השתייכות לקהילה שהצליחה להתגבר על קשיי המלחמה. בשלב זה נשמעו קריאות רבות להחזרת תוכנית הקליטה המיוחדת לקיבוץ.⁵²

סיכום

כפי שנאמר לעיל, ניצולי השואה בכלל ועצורי קפריסין בפרט, השתלבו במהירות במשק הישראלי. ככל שהיו צעירים יותר, כך היתה הסתגלותם קלה יותר. אף שלרבים לא היה מקצוע, הם הצליחו לחדור למעגל העבודה ולהתחיל בהכשרה מקצועית. העולים גם התרגלו לאורח החיים הספרטני שאפיין את ישראל בשנות החמישים, כאשר הונהגה תוכנית צנע כלכלי, עם הקצבות מזון וביגוד, ועם שוק שחור משגשג. התקופה הקשה ביותר בעלייה ההמונית לישראל החלה באביב 1949 ונמשכה מספר שנים. מספר העולים היה גבוה מאוד והמתח בין רשויות הקליטה, מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית, והממשלה, הגיע לשיאו. רק ב-1952 בעקבות מדיניות ברירה מחמירה של המועמדים לעלייה, הסתמנה ירידה במספר העולים, שנשאר נמוך במשך ארבע-חמש השנים הבאות. עד 1961 הגיעה האוכלוסייה בישראל לכמעט שני מיליון נפש, ובכלל זה 870,000 נפש (43% מכלל האוכלוסייה) שהגיעו לארץ אחרי 1948. מתוך מספר זה היו 397,295 ניצולי שואה. המפקד של 1961

מספק נתונים רבים המסייעים בהערכת הקליטה, אך אינו מגלה כמעט דבר על עולי קפריסין, שכן אלה נרשמו על-פי ארצות מוצאם ולכן נבלעו בתוך קבוצת אירופה-אמריקה. על סמך הנתונים ניתן להשוות בין ניצולי שואה כעולים, לבין עולים שהגיעו לפני קום המדינה ולבין אלה שהגיעו מארצות האיסלאם, ואשר היוו 57% מכלל אוכלוסיית העולים. אחרי 10-13 שנים בישראל, ניתן להעריך את מידת קליטתם על-פי הקטגוריות הבאות: השתכרות ותעסוקה, שימוש בעברית, וגודל המשפחה.

השתכרות ותעסוקה

טבלה 6: התפלגות לפי תעסוקה (בחור"ל ובישראל) של גברים מתחת לגיל 60 שהיו בני 24-54 שנים בעת עלייתם (באחוזים)

לא שינו תעסוקה עם העליה	חקלאים	צווארון כחול	סה"כ צווארון לבן	מסחר, סוכנים, מכירות	מקצועות חופשיים, ניהול, פקידות	
תעסוקה בחור"ל עד 1947						
57.0	4.5	35.2	60.3	29.2	31.3	אירופה-אמריקה
53.0	1.4	43.5	54.9	40.4	14.5	אפריקה-אסיה
תעסוקה בחור"ל 1948-54						
58.6	2.3	42.0	56.7	33.9	22.8	אירופה-אמריקה
48.3	2.1	45.9	52.1	34.1	18.0	אפריקה-אסיה
תעסוקה בישראל עד 1947						
58.6	2.3	42.0	56.7	33.9	37.9	אירופה-אמריקה
	10.9	52.7	36.2	19.0	17.2	אפריקה-אסיה
תעסוקה בישראל 1948-54						
	8.1	51.7	40.2	14.3	25.9	אירופה-אמריקה
	23.5	51.6	25.0	9.4	15.6	אפריקה-אסיה

מקור: יורם בן-פורת, מתוך Michael Curtis and Mordechai S. Chertoff (eds.), "On East-West Differences in Occupational Structure in Israel", *Israel Structure and Change*, p. 994

מטבלה 6 אנו למדים כי 41.4% מן העולים מאירופה-אמריקה בשנים 1948-54 (רובם ניצולי שואה) נאלצו לשנות את מקצועם ולעבור הסבה מקצועית. המעבר הגדול ביותר נרשם ממקצועות הצווארון הלבן למקצועות הצווארון הכחול. בתוך מגזר הצווארון הלבן חלה ירידה בקבוצת המסחר, הסוכנים והמכירות – מ-33.9% בחו"ל ל-14.3% בישראל. הגידול הגבוה ביותר נרשם במגזר הצווארון הכחול, מ-42.2% בחו"ל ל-51.7% בישראל. במקביל נרשם השינוי היחסי הגבוה ביותר במגזר התקלאות, שהיווה רק 2.3% מכלל המשרות בחו"ל, ו-8.1% בישראל. לעולים מאירופה ואמריקה שהגיעו לפני 1948 נרשם ייצוג גבוה יותר באופן יחסי במגזר הצווארון הלבן – בעיקר במקצועות חופשיים וניהול (50.5%), ופחות במגזר הצווארון הכחול (42.9%). המספרים מעידים על רמות ההשכלה הנמוכות יותר בקרב העולים בשנים 1948-54.

כללית, היכולת לעבור ממקצוע אחד למשנהו מצביעה על יכולת הסתגלות, אך בעת ובעונה היא מצביעה על השינויים הרמטיים שהעולים נאלצו לעבור והיו קשים עד מאד. לדוגמה, 51.7% ממהגרי ארצות האיסלאם בשנים 1948-54 נאלצו לשנות את תעסוקתם. היתה תנועה משמעותית ממגזר הצווארון הכחול (מ-25% בחו"ל ל-52% בישראל), אל התקלאות (מ-2.1% בלבד בחו"ל ל-23.5% בישראל).

על-פי נתוני המפקד של 1961, 66.4% מכלל כוח העבודה הגברי האזרחי של עולי אירופה-אמריקה בשנים 1948-54 היו מועסקים במשרה מלאה, בהשוואה ל-55.7% מאותה קטגוריה בקרב העולים מארצות אפריקה-אסיה. בין העולים שהגיעו לפני 1948, 80% מאותה קטגוריה היו מועסקים.⁵³ עד 1961 הגיעה השתכרותן של משפחות ניצולי שואה ל-95% מהכנסת המשפחה הממוצעת, בעוד שעולים שהגיעו מאירופה ואמריקה לפני 1948 השתכרו 125% מן השכר הממוצע, ועולי אפריקה ואסיה שהגיעו בשנים 1948-54 השתכרו 77% מן השכר הממוצע.⁵⁴

השימוש בעברית

בקרב גברים ניצולי שואה שעלו בין השנים 1948-54 היה שיעור האוריינות/ידיעת קרוא וכתוב 97.6%, אך רק 72.9% ידעו עברית. (מאחר שעברית היתה שפת התפילה, ידעו אותה רוב הגברים היהודים). רק 45.6% מן העולים הגברים בגיל 45-49, ו-29.3% מן הגברים בני 60 ומעלה ידעו לקרוא בעברית. שיעור האוריינות בעברית בקרב עולים גברים בגילים 30-44 עמד על 67.8%.

האוריינות בעברית היחה נמוכה יותר בקרב נשים יוצאות אירופה ואמריקה. רק 55.8% מתוכן ידעו עברית, לעומת שיעור אוריינות של 94.9% בשפות המוצא שלהן.

בקרב עולי אפריקה ואסיה בשנים 1948-54 היה שיעור אוריינות בעברית של 86.2% בקרב הגברים, לעומת 82.2% בשפה אחרת. בקרב הנשים בקבוצה זו היתה התמונה מורכבת יותר: בין הנשים הבוגרות, בגילים 15-44, היו שיעורי האוריינות נמוכים יותר מאשר בקרב נשים ממוצא אירופי, ואילו מגיל 45 ואילך היו השיעורים גבוהים יותר בהשוואה. רמות האוריינות היו גבוהות יותר בכל החתכים בקרב העולים שהגיעו לפני 1948 (98% בשתי הקבוצות).⁵⁵ מבין העולים ניצולי השואה בעלי תואר אקדמי, 22.3% קיבלו את התואר בישראל.⁵⁶

גודל המשפחה

משפחות ניצולי השואה היו קטנות יותר מאלו של העולים מאירופה ואמריקה לפני קום המדינה. מספר הילדים הממוצע שנולדו לנשים יוצאות אירופה ואמריקה שעלו בין השנים 1948-54 והתחתנו בישראל היה 1.2, ולנשים שהתחתנו בחו"ל, 2.1. לנשים יוצאות אירופה ואמריקה שעלו לפני קום המדינה היו בממוצע 2.3 ילדים אם נישאו בישראל, ו-2.4 ילדים אם נישאו בחו"ל. מספר זה מרמז על הקשיים הכלכליים של העולים. מספר הנשים הנשואות (כנישואים ראשונים בלבד) בקרב ניצולות שואה שלא ילדו הוא 10.9%, והוא גבוה בהרבה מן השיעור לעולות מאירופה ואמריקה שהגיעו לישראל לפני קום המדינה (6.8%) או לנשים מארצות אפריקה ואסיה בשתי התקופות (4.5% לפני קודם המדינה, ו-7.2% לנשים שהגיעו ב-1948-54). ניתן להסביר מספרים אלה בעובדה שניצולות רבות נישאו בגיל מאוחר ו/או נפגעו בניסויים הרפואיים שערכו הנאצים. המפקד מציין גם כי במשפחות של ניצולי השואה היו פחות נתמכי סעד, דבר העשוי להסביר את ההשקעה הגדולה בהשכלה שהשקיעו משפחות ניצולות שואה עם ילדים, ואת ההשקעה הגבוהה מן הממוצע בדיוור ובמשק הבית.⁵⁷ אחד ההסברים המשכנעים הוא שמספר הנתמכים הנמוך הוא שאיפשר להורים ניצולי שואה להשקיע יותר בתחומים הללו.

ככלל מוכיחים נתוני המפקד את קליטתם המוצלחת של ניצולי השואה בהשוואה לקבוצות עולים אחרות. החששות מפני השלכותיו האפשריות של שיקום בעייתי הסתברו כחסרי בסיס. מספר ניצולי השואה שעזבו את הארץ בשנים 1948-56 והשתקעו בארצות אחרות היה 30,046, רק 8% מכלל העולים.⁵⁸ אבל בעניין זה דרוש מחקר נוסף.

מדדי הקליטה האובייקטיביים שהודגמו לעיל מצביעים על השתלבות ניצולי השואה בחברה החדשה. אך זהו רק צדה האחד של התמונה. כפי שהראתה חנה

יבלונקה, מבחינה סובייקטיבית עברו ניצולי השואה תקופה קשה במהלך השלב הראשון לאחר הגעתם לארץ, שנבעה במידה לא מעטה מן העמדות הרו-ערכיות שגילו כלפיהם התושבים הוותיקים של ישראל. הנתונים הללו כפי שצוין כבר לעיל, אינם מתייחסים לעולי קפריסין, שכן לא ניתן לכודם מן הסטטיסטיקה הרשמית. ואולם אם נזכור שרוב עולי קפריסין הגיעו לארץ עד ספטמבר 1948, הרי שסיכויי קליטתם במשק והיתרונות שהיו להם בדיוח במרכז הארץ וליד האוכלוסייה הוותיקה היו רבים. מכאן סביר להניח שלהוציא גורמים אישיים, הצלחת קליטתם בארץ היתה טובה עוד יותר מכלל עולי שארית הפליטה.

זאת ועוד. העובדה שעולי קפריסין הקרימו את העלייה הגדולה מארצות האיסלם הדגישה את הצלחתם בצד זו של עולי שארית הפליטה בכללם. רוב העולים הגיעו לארץ באותו הזמן שבו הגיעה עלייה המונית מארצות האיסלאם ועל-אף בעיות הקליטה הקשות של העולים היה מצבם קל יותר. הם היו מסוגלים למצוא ביתר קלות את דרכם בתברה מערבית. יתרה מזו, בד בבד עם הרו-ערכיות שאפיינה את יחס הוותיקים לניצולים, התקיימה גם תחושת הזדהות עם הניצולים, בגלל חוויות המלחמה שלהם וכתוצרים של דקע אידופי משותף.

חוויותיהם האישיות וזכרונותיהם של הניצולים, שבמשך שנים נשמעו בכמות ציבוריות רק בטקסי יום השואה ועצרות הזיכרון, החלו להישמע ביתר דחיפות ובכמות שונות בשנות השישים, לאחר משפט אייכמן (1961) ומלחמת ששת הימים בשנת 1967. בדרך זו הפכה חוויית השואה לחלק מן התוויה המשותפת של החברה הישראלית וקיבלה מקום חשוב מאד בזיכרון הקיבוצי וההיסטורי. מאז שנות השמונים נתפנתה החברה הישראלית בכללותה להאזין ביתר קשב ליחיד ולחוויותיו. הערכה מחודשת של חוויותיהם האישיות של העולים לארץ וסיפורם האישי קיבלו מקום חשוב יותר בסיפור ההגשמה הציוני ובהתגבשותה של החברה הישראלית. גם קורותיהם של ניצולי השואה נכנס לסיפור הדומיננטי של מדינת ישראל. עולי קפריסין, שסיפורם עובד מחדש בספרות ההיסטוריוגרפית, חזרו וזכו בהכרה של "חלוצי עלייה ב' כעילית מובילה". במובן מסוים היתה בכך מעין חזרה להערכה המיוחדת לה זכו עולים אלה בשלהי שנות הארבעים, ועתה מתוך פתיחות והבנה רחבה יותר לרצונותיהם ולשאיפותיהם.

הערות

- 1 בסוגיית העלייה הכלתי-חוקית (הידועה בשם "העפלה" או "עליה ב'") ראו דליה עופר, ררך כים, עלייה ב' בתקופת השואה, (ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1988); עידית זרטל, זהבם של היהודים, תל אביב: עם עובד, 1997.
- 2 משה סיקרון, העלייה לישראל, 1948-1953 (ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 1957), עמ' 26-27 (להלן "סיקרון 1957").
- 3 בקרב ניצולי השואה היתה חשיבות רבה לחלוקה לתת-קבוצות: היו ה"קצטים" (ניצולי מחנות הריכוז), הפרטיזנים, לוחמי הגטאות, וה"אסיאתים" (שעברו רפטיאציה מכרית-המועצות), בצד רבים אחרים, כגון מי שהסתחרו באירופה הכבושה ומי שבאו מכרית-המועצות. תווית המלחמה שלהם היו שונות לגמרי. ואולם חוריית ההישרדות היתה משותפת לכולם, וכך גם התחושה שתוריה זו היא שתניע, בדרך זו או אחרת, את כל עתידם. ראו חנה יבלונקה, אחים זרים: ניצולי השואה במדינת ישראל, 1948-1952 (ירושלים: יד יצחק בן צבי, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון, 1994), עמ' 70-62 (להלן "יבלונקה 1994").
- 4 סיקרון 1957, כרך ב: נספח סטטיסטי (להלן "נספח סיקרון") עמ' 2, 20, 23. בשנת 1950 היה שיעור הניצולים 49.8% מכלל העולים. בשנת 1951, 28.6%, ב-1952 26.2%, ושנה אחר-כך 19.6%. שם. ראו גם יבלונקה 1994, נספחים, עמ' 272-269 (טבלאות 1 ו-2).
- 5 מספר זה מבוסס על ריווח מפמגוסטה (קפריסין) של הרב י' שרייבויס (נציג מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית), 21 באוקטובר 1948, הארכיון הציוני המרכזי (להלן אצ"מ), S6/4326. ראו גם נספח סיקרון, עמ' 2, 20. ורוד שערי, גרוש קפריסין, 1946-1949, ההעפלה, המחנות וחברות המעפילים (ירושלים: הספריה הציונית, 1981), נספח, טבלה 16, עמוד 364 (להלן "שערי 1981"). הפער בין 51,530 נפש שהוגלו לקפריסין לבין מספר העולים הנמוך ממנו במקצת נובע מקשיים ברישום העולים עד ספטמבר 1948. גם עולים שאושפזו או נעצרו לתקופות קצרות במחנה עתלית לא נכללו ברשימות.
- 7 למידע נוסף על החיים בקפריסין, ראו שערי 1981, נתום כוגנר, אי הגירוש: מחנות המעפילים בקפריסין, 1946-1948 (תל-אביב: עם עובד, 1991) (להלן "כוגנר 1991").
- 8 העלייה, יוני 1947, עמ' 22-23.
- 9 בנתונים הסטטיסטיים הישראליים לאחד מאי 1948, נרשמו העולים על-פי ארצות מוצאם. לכן קשה מאוד לעקוב אחר עצורי קפריסין זמן קצר לאחר הגעתם לארץ. ואולם ניתן להסיק על תהליך קליטתם מתוך בחינה מרוקדת של נתונים כלליים הנוגעים לעולים בחורשים שבהם היוותה הקבוצה הקפריסאית שיעור ניכר מכלל העולים. גורם נוסף המצדיק השלכה מתוך הנתונים הכלליים על העולים מאירופה טמון בעובדה שבדצמבר 1947 הגיעו לקפריסין שתי ספינות בלתי-חוקיות,

"פאן יורק" ו"פאן קרשנט", כשעל סיפונן 15,000 מעפילים מרומניה. הדיוקן הדמוגרפי של עולים אלה היה אחיד יותר מזה של עצורי קפריסין הקודמים. גורם זה מחזק את ההצדקה לשימוש בנתוני קליטה כלליים לאיפיון עצודי קפריסין. לפרטים נוספים על קבוצה זו ראו זאב צחור ווניה הדרי, אוניות או מדינה: קורות אוניות המעפילים "פאן יורק" ו"פאן קרשנט" (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, אוניברסיטת בן גוריון, 1981).

- 10 המספרים לקוחים מתוך נספח סיקרון, עמ' 22, ובוגנר 1991, עמ' 219-235.
- 11 משה סיקרון, "העליה ההמתנית: ממדיה, מאפייניה והשפעותיה על מבנה אוכלוסיית ישראל", עידן 8 (1988), עמ' 31-52. ראו גם דן פטינקין, המשק הישראלי בעשור הראשון (ירושלים: מרכז פאלק למחקר כלכלי, 1960), עמוד 27. חשוב לציין כי הנתונים של הוותיקים בארץ-ישראל כוללים את הסטטיסטיקה לעולים מאירופה, אסיה ואפריקה בצד ילידי ישראל. בקרב ילידי ישראל רמת ההשכלה היא הגבוהה ביותר.
- 12 בוגנר 1991, עמ' 229-235.
- 13 "עליה לארץ-ישראל 1947", רי"ח המחלקה הסטטיסטית של הסוכנות היהודית, גנוך המדינה, משרד העבודה ג' 5366/186.
- 14 סיקרון 1957, עמ' 96.
- 15 מארק דבורז'צקי, "בעיות דמוגרפיות בעליית ניצולי השואה", מתוך הקונגרס היהודי העולמי השני ללימודי יהדות (ירושלים, 1958), עמ' 27-28; ראו גם שם, "שארית הפליטה בישראל", גשר, כרך 1 (1956), עמ' 83-115.
- 16 ארכיון ההגנה, (אח"ה), 4608, ינואר 1947, דברי שליחים (בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות).
- 17 שם, שם.
- 18 שם, שם.
- 19 לגבי המושג בכללותו ראה אניה שפירא, "המיתוס של היהודי החדש", יהודים חדשים יהודים ישנים, (תל אביב: עם עובד, אופקים, 1997), עמ' 155-174.
- 20 ארכיון הקיבוץ המאוחד, 47/6/7, 2 במארס 1947, האסיפה הכללית של קיבוץ גבת.
- 21 ראו לדוגמה, הערותיה של עדה פישמן (הממונה על הקליטה בהסתדרות העובדים) בישיבת הוועד הפועל מיום 23 באפריל 1947. ארכיון העבודה על שם פנחס לבון (להלן ארכיון לבון).
- 22 חיים דן, "החלום ופתרונו", הפועל הצעיר (שהיה מזוהה עם מפא"י, מפלגת הפועלים השלטת), 11 בינואר 1949. ראו גם יצחק קורן, "פני העליה לאן?", שם, 2 במארס 1948. במאמר מיום 5 בפברואר 1948 בעיתון הנשים העובדות דבר הפועלת, קראה נחמה הופמן לגיבוש תוכנית שבה יתארחו העולים בכתיים פרטיים בשלבי הקליטה דראשוניים, גם כדי להקל על המחזור ברור וגם כדי לאפשר לעולים החדשים "להכנס לאווירת הארץ דרך בית ארצישראלי ותיק וגם מבחינת המארחים שמשתתפים בפועל ממש בקליטת העליה ולומדים להכיר מקרוב את כל לבטיה".

- 23 יבלונקה 1994; עיריית קינן, לא נרגע הרעב: ניצולי השואה ושליחי ארץ-ישראל, (תל אביב: עם עובד, 1996) וכן, "השליחות הארצישראלית אל מחנות העקורים בגרמניה: צעדים ראשונים, אוגוסט 1945 – מאי 1946", בתוך, שאריח הפליטה, 1944-1948: השיקום והמאבק הפוליטי, הרצאות ודיונים בכינוס הבין לאומי השתי של תוקרי השואה, ישראל גוטמן ועדינה דוכסלר עורכים, (ירושלים: יד ושם, 1991). עמ' 248-231; "שארית הפליטה: עולים או מהגרים", בתוך, עיונים בתקומת ישראל: מאסף לבעיות הציונות, היישוב ומדינת ישראל, בעריכת פנחס גינוסר, כרך 1 (1991), עמ', 358-343.
- 24 צורר מכתבים (עיתון תנועת הקיבוץ המאוחד), כרך 11, מס' 187 (252), 14 במארס 1947, אהרן רייכמן; שם, 27 ביוני 1947; יבלונקה 1994, עמ' 70-62.
- 25 ראו רייכמן. צורר מכתבים, כרך 11, (257) 192 עמ' 464-465, (252), 27 ביוני 1947; בהסכמחו של יוספטל, דרש לקיים עם הניצולים שיחות באווירה אינטימית ואישית, מתוך יחס של כבוד וקבלה להשקפתיהם.
- 26 מסמכים רבים מתארים בני נוער כבתי-הספר ובמוסדות שונים כקיבוצים, במושבים ובערים. בין המאמרים הרבים שהופיעו באותה חקופה יש למנות את המאמר שהופיע בדבר הפועלת ביום 5 בספרואר 1948, וברכעון עליה מנוכמבר 1947 – ינואר 1948. לריווח מקיף יותר, ראו פרוטוקול מזכירות הקיבוץ המאוחד, 26 באפריל 1950, ארכיון הקיבוץ המאוחד, ובא 3918א. מתוך כ-8.600 עולי עליית הנוער, שהגיעו כמהלך אוקטובר 1946 עד מאי 1948, 65% הגיעו מקפריסין.
- 27 יעקוב מרקוביץקי, גזלת לחמת: ניוס חוץ לארץ במלחמת העצמאות, (תל אביב: משרד הכטחון, מרכז לחלודדת כוח המגן, 1995), עמ' 121, וכן, 83-65 121-114.
- 28 את"ה 4608, ינואר 1947.
- 29 אסיפת הקיבוץ גבת, 2 במארס 1947, ארכיון הקיבוץ המאוחד, 1/6/5, שם, 111/3/ (הוועידה ה-17 של הקיבוץ המאוחד), 18-24 באוקטובר 1949, מסקנות בענין העליה והקליטה). הרחבת ההתיישבות החקלאית היתה גם האינטרט של הסוכנות היהודית ושל ממשלת ישראל, שנדרשו לספק יותר מזון ולנצל שטחים גדולים של אדמה מעוברת שננטשה על-ידי הערבים שכרתו בימי מלחמת העצמאות. כללית, החקלאות מילאה תפקיד מרכזי במדינה הישראלית החדשה.
- 30 פרוטוקול הוועד הפועל של ההסתדרות, 23 באפריל 1947, ארכיון לבון. בענין תחשוחיהם הכלחי-ברורות של עולי קפריסין לאחר הגעתם לארץ ראו פרוטוקול הוועד הפועל של הסוכנות היהודית, 1 ביוני 1947, אצ"מ, (ריון כאבטלה בכלל וכסבלם של מהגרי קפריסין בפרט); ראו גם "דו"ח על קפריסין", פרוטוקול מזכירות הקיבוץ המאוחד, 31 באוגוסט 1947, ארכיון הקיבוץ המאוחד, 16/7/9, וב/7/9, 8/3.
- 31 דברי ערה פישמן, פרוטוקול הוועד הפועל של ההסתדרות, 23 באפריל 1947, ארכיון לבון.
- 32 "שיכון עולים מהמחנות בקפריסין ואחרים", 12 בדצמבר 1947, אצ"מ S13/65. בענין בעיות אבטלה ודיוור ראו גם דיון בוועד הפועל של ההסתדרות 1 ביוני 1947, ארכיון לבון.

- 33 ראה מאמרו של דוד סימרוט בקובץ זה, וליתר הרחבה, היישוב ושארית הפליטה: הטיפול והרכי ההתמודדות בארץ-ישראל, 1945-1947, עבודת גמר לתואר שני, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1995). (להלן: סימרוט, היישוב ושארית הפליטה).
- 34 הנושא הועלה במספר ישיבות של הוועד הפועל של ההסתדרות: אני מתייחסת בעיקר לישיבות מיום 23 באפריל 1947 (ראו נאומה של עדה פישמן) ומיום 12 בנובמבר 1947 (ראו יוספטל) וליתר הרחבה, סימרוט, היישוב ושארית הפליטה, עמ', 124-137.
- 35 לדיווח מקיף על הבניה בארץ-ישראל ראו ארנסט להמן, ארכיון הג'וינט, ישראל, תיקי מלבן, נובמבר 1948, 111/1/2.
- 36 יפה ברזירא, "איך נקלוט היום את העולים?", דבר הפועלת, 7 ביולי 1947. מן הראוי להדגיש שבמונח העשייה הכוונה בעיקר לבתי מלאכה גדולים שהעסיקו כמה עשרות עובדים. בענין הכשרה מקצועית ראה ליתר הרחבה, סימרוט, היישוב ושארית הפליטה, עמ', 127-128.
- 37 ארכיון לבון, פרוטוקול הוועד הפועל של ההסתדרות (23 באפריל 1947), יפה ברזירא, דבר הפועלת, 7 ביולי 1947; נדיה סוכובלסקי, "עולים בקריה", שם, 14 באוקטובר 1947; רבקה ק', "כבית העולים בפתח תקוה", שם, 17 בדצמבר 1947. לכיטוי מורת הרוח של הוותיקים מבחירת העולים לאן ללכת חזיכן לעבוד, ראו קורן, "פני העליה לאן?", שם הוא מציין "זוהיה העליה הגדולה מקפריסין אזהרה ראשונה שאין לתת יד חופשיה מרי לרבות העולים בדרך קליטתם בארץ".
- 38 "העליה לארץ-ישראל 1947", מידע של המחלקה לסטטיסטיקה של הסוכנות היהודית, 6 ביוני 1948, גנוך המרינה, ג 5366/186.
- 39 עדות בעל-פה מאת יהודה פירסט, המדור לתעוד בעל-פה, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים, פרויקט העליה ההמונית, מס' 3442.
- 40 עדות בעל-פה מאת ישראל רביב (רבצי'נסקי), שם, מס' 3460.
- 41 מר פרומקין, ארכיון לבון, פרוטוקול הוועד הפועל של ההסתדרות (11 בנובמבר 1948).
- 42 ארכיון לבון, פרוטוקול הוועד הפועל של ההסתדרות (16 במארס 1949).
- 43 סך כל העולים שהתיישבו בתל-אביב, בחיפה היהודית ובמושבות היה 10,921. כמושבים ובקיבוצים 4,959. ראו דו"ח בעניין וכוש ערבים נפקדים, גנוך המדינה, משרד ראש הממשלה, 31 במארס 1950. 440/210/052 (1582); לעניין מספר העולים ששוכנו ביישובים הנטושים, ראו דו"ח על פעילויות מחלקת הקליטה, 1 בספטמבר 1948 עד 30 באפריל 1949.
- 44 ג'ורדא יוספטל, "דו"ח על מצב הדיוור עד מאי 1949", 6 בדצמבר 1949, אצ"מ S57/129; שם, "קליטה של העולים, אפשרויות וצרכים עד פברואר 1949", (דצמבר 1948); שם, צבי הרמן לזועד הפועל של הסוכנות היהודית, S41/247, 23 באפריל 1949. לעניין מספר העולים במחנות המעבר והתנאים שם, ראו דו"ח על פעילויות מחלקת הקליטה, 1 בספטמבר 1948 עד 30 באפריל 1949, ארכיון הג'וינט בישראל, מלבן, 111/1/2.

- 45 העולים בשנה זו הגיעו מאזורי אירופה ששוחררו. המלחמה כבלקנים הסתיימה באוגוסט 1944, ואז גברו גלי העליה. פליטים יהודיים שהגיעו לספרד ופורטוגל במהלך המלחמה הגיעו לארץ-ישראל, כמו גם פליטים מדרום איטליה.
- 46 המקורות למספרים אלה הם זאב צור, הקיבוץ המאוחד ביישובה של הארץ, כרך 2, 1939-49 (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 1982), עמ' 184; נספח סיקרון עמ' 3, 23; דוד הורוביץ, כלכלת ישראל (תל-אביב: מסדה, 1954), עמוד 175 (להלן "הורוביץ 1954").
- 47 דר"ח מאת יוספטל, ארכיון לבון. פרוטוקול הוועד הפועל של ההסתדרות (23 באפריל 1947). א' רייכמן, "בשרה הקליטה", צרור מכתבים, כרך 11, מס' 192 (257), 27 ביוני 1947. לדיון מעמיק יותר בהשכלות ניצולי שואה בקיבוצים ובהסתדרות, ראו יבלונקה 1994, עמ' 155-225.
- 48 מקורות רבים מאשרים טיעונים אלה. אם להזכיר רק מעטים: א' רייכמן, "בעיות קליטה", הרצאה בוועדה הקיבוץ, צרור מכתבים, כרך 11, מס' 187 (252), 14 במארס 1947, עמ' 269-276, ואחרים באותה ישיבה. מהגרי קפריסין נזכרים כאחת מקבוצות העליה החשובות ביותר לקיבוצים. ראו זאב מיינרט, "עליה וקליטה", שם, כרך 14 (1950); ארכיון לבון, פרוטוקול הוועד הפועל של ההסתדרות, 3 בנובמבר 1948.
- 49 שם; ראו גם ברכה רכטמן, על בעיות הקליטה באסיפת הקיבוץ, 6 בנובמבר 1948, ארכיון הקיבוץ המאוחד 5/12/3.
- 50 כמהלך 1948 קלטו הקיבוצים כ-4,500 עולים. בשנה שלאחר מכן עלה המספר ל-8,072. הגידול המספרי לא תאם את ממדי הגידול כעליה. ראו "דר"ח על קליטת עולים בקיבוצים", 2 בפברואר 1949, 1 במארס 1950, ארכיון הקיבוץ המאוחד 3/1/11. על התחרות בין הקיבוצים ובין צורות התיישבות חקלאית אחרות לגיוס יותר עולים ראו יבלונקה 1994, עמ' 166-174.
- 51 ברכה רכטמן בנאום באסיפת הקיבוץ, 6 בנובמבר 1948, ארכיון הקיבוץ המאוחד, 5/12/3. ראו גם יבלונקה 1994, עמ' 178-181.
- 52 מזכירות הקיבוץ, 15 באוגוסט 1948, ארכיון הקיבוץ המאוחד, ב/1/8/35. צרור מכתבים, כרך 14, דר"ח עליה וקליטה לאסיפה הכללית של הקיבוצים, 24-18 באוקטובר, עמ' 93-103.
- 53 מפקד האוכלוסין והריוור 1961, חוברת 42, טבלה 91, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (ירושלים 1964), (להלן מפקד 1961).
- 54 שנתון סטטיסטי לישראל 1964, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 1964, עמוד 832.
- 55 מפקד 1961, חוברת 35, טבלה 66, עמוד 100.
- 56 מפקד 1961, טבלה 3, עמוד 4.
- 57 מפקד 1961, חוברת 24, טבלה 47, עמוד 117; טבלה 12, עמוד 35.
- 58 ברצוני להודות למר רוד סימרוט על הנתון שסיפק לי, שנגזר מתוך שנתון סטטיסטי לישראל 1962, טבלה 17, עמוד 112.

בריחים של שתיקה

שארית הפליטה וארץ-ישראל

קובץ מחקרים ותעודות

שנתון "משואה" כח

עורך: יואל רפל

משואה – מכון ללימודי השואה

משרד הבטחון – ההוצאה לאור